

מאבק פוליטי חסר סיכויים: טרומפלדור ביפן ובמנצ'וריה

יונתן גולדשטיין

יונתן גולדשטיין הוא עמית מחקר במרכז פֶּרְבֵּאנְקֵס לחקר סין של אוניברסיטת הרווארד ופרופסור אֶמְרִיטוּס לתולדות מזרח אסיה באוניברסיטת נְסוּט ג'ורג'יה בארה"ב. המאמר מתבסס על חיבור שהוגש ליועידה הדרום-מזרחית של האגודה לחקר אסיה" באוניברסיטת מיסיסיפי בינואר 2017. תירגם מאנגלית: יוסי מילוא.

נתח גדול מתולדותיהם הטראגיות של היהודים בעת החדשה עבר עליהם "בתוך קרבי המפלצת", כלומר באירופה עצמה. אבל היסטוריה חשובה, אם כי ידועה פחות, יש ליהודים גם באסיה, שבה ישבו יהודים מאות שנים. המהגרים הראשונים נסעו מזרחה בדרך המשי והקימו קהילה בכרך המסחר קייפֶּנְג שבסין בתקופת שושלת סונג (960–1279 לספירה). בראשית המאה התשע־עשרה חיו יהודים גם במובלעות אחרות שעסקו בסחר חוץ, בייחוד בֶּמְקָאוּ, גוֹאֶנְגְוֵאוּ, הוֹנְגְקוֹנְג, שֶנְחַאִי וטֵינְגְיֵן. רבים מהם היו ממוצא מזרחי או אמריקני. אחרי 1898 התיישבו יזמים יהודים רוסים במנצ'וריה, בשטח שחכרה חברת "מסילת הרכבת מזרח סין" של רוסיה הקיסרית. יהודים רבים נשאו במנצ'וריה בתקופת הכיבוש היפני (מנצ'וקו), וכ־18,000 יהודים ממרכז אירופה מצאו מיקלט מהיטלר בשנחאי, ובמידה פחותה גם בתרפין, בטיינג'ין, ואפילו בצ'ונגצ'ינג הרחוקה, מאות קילומטרים משם במעלה נהר הֶינְגְצְהָ. בערים שהוזכרו לעיל, וגם בֶּיִיגְיֵנְג ובֶּשֶׁנְגְיֵן, יש קהילות יהודיות משגשגות גם היום.

אחד הצדדים הידועים פחות בתולדות היהודים במזרח אסיה הוא פעילותו הציונית של קצין הצבא הרוסי יוסף טרומפלדור (1880–1920) ביפן ובמנצ'וריה בין 1900 ל־1904. טרומפלדור איבד את זרועו השמאלית במלחמת רוסיה־יפן, שניטשה בשנים 1904–1905, ואחר־כך עברה עליו שנה תמימה בשבי היפנים. בתקופה הזאת התחזקה מחויבותו הציונית. בתור קצין בכיר השתדל טרומפלדור להפיץ את אמונתו החדשה בקרב השבויים היהודים האחרים. בשנים 1905–1906, בדרכו לשוב לרוסיה האירופית, השתתף במנצ'וריה וניסה לעשות נפשות לציונות בקרב היהודים המקומיים. לימים היגר לארץ־ישראל שבשלטון העות'מאנים, עלה לגדולה בצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה – שבה השתתף במערכת גליפולי – ונפל ב־1920 על הגנת המשק החקלאי תל־חי שבגליל, במה שהיתה אז ארץ־ישראל המנדטורית.¹ מאחר שהיה אב־טיפוס של "היהודי החדש", שהתיישב במולדת היהודית והגן עליה והקריב עצמו למענה, היה טרומפלדור למושא הערצתם של יהודים ולא־יהודים רבים בעלי תפיסות עולם שונות. בזכות מעלליו במזרח נעשה לגיבור הצבא היהודי המהולל ביותר במחצית הראשונה של המאה העשרים. הביוגרפים שלו, דוד בֶּלוֹצְקוֹבְסְקִי, שולמית לסקוב, פסח ליפּוֹבְצְקִי ויוסף שְׁכְטְמָן, התוו את דרכו ועקבו אחר עמדותיו בוויכוח על הדרך הנאותה להקל את מצוקתם של יהודי רוסיה. ההיסטוריונים בֶּר קוֹטְלֶרְמָן, רותם קובנר, מירון מְדוּזִינִי, יוחנן פֶּטְרוֹבְסְקִי־שְׁטֶרן ועקב זִינְבֶּרְג התמקדו בפעילותו של טרומפלדור בימים שהיה שבוי מלחמה ביפן.² המאמר הזה מציב את חווייתו של

טרומפלדור במזרח אסיה בתוך ההקשר הרחב של הקריירה שלו ומתרכז בשתי שאלות: (א) מה היתה השפעת שהייתו של טרומפלדור בקרב יהודי מזרח אסיה, ובייחוד בקרב יהודי סין ומנצ'וריה? מנצ'וריה היתה אז מחוז בסין בשליטה חלקית של רוסיה, ולימים נפלה בידי היפנים, ואחר־כך היתה לחלק מסין הקומוניסטית. (ב) איך השפיעו חוויותיו של טרומפלדור במזרח הרחוק על התנועה הציונית בכללותה? כדי להשיב על שתי השאלות האלה עלינו לבחון את שורשיו האינטלקטואליים האירופיים של טרומפלדור.

נטיותיו הציוניות המוקדמות

יוסף טרומפלדור נולד ב־1880 בפיאטיגורסק שבקווקז, וכבר בגיל צעיר נמשך אל התנועה הציונית. אביו וולף, יליד פולין, שירת בתור קנטוניסט (נער שגוייס בכפייה וקיבל הכשרה צבאית) במלחמות הבלקן של 1879, ובתור "יהודי מועיל" הורשה לחיות מחוץ ל"תחום המושב", האזור המותר למגורי יהודים ברוסיה האירופית. חינוכו של טרומפלדור היה רוסי ולא דוקא יהודי. אחותו הגדולה התנצרה ואח ואחות אחרים נישאו נישואי תערובת. יוסף קיבל שישה חודשים של חינוך יהודי בסיסי, רק בזכות התעקשותו של אביו כנגד דעותיה של אשתו. יהיו הסיבות מה שיהיו, הוא אימץ לו זהות יהודית חילונית והחזיק בה כל ימיו. בפיאטיגורסק למד טרומפלדור רפואת שיניים וקיבל את הדיפלומה שלו ב־1900. עוד בהיותו שוליה נחרד מן הגל העכור של הפוגרומים האנטישמיים ששטף את רוסיה כולה. הוא נמשך אל התנועה הציונית שהיתה אז בחיתוליה, מפני שהיה לה פתרון לצרתם של יהודי רוסיה בדמות תחייה לאומית במולדת האבות. טרומפלדור היה ממקימיה של קבוצת נוער ציונית לא רשמית בעירו.

יהודים רבים ברוסיה ניצבו מול משבר מצפוני בשאלה אם לשרת בצבאו של הצאר בימים כאלה של אנטישמיות משתוללת. צעירים רבים בגיל הגיוס נמלטו מרוסיה או ערקו זמן קצר אחרי גיוסם. מהגרים רבים מרוסיה השתתפו באותם ימים בפעילות אנטי־רוסית ואנטי־צארית מחוץ לגבולות רוסיה. ביטוי נפוץ להתנגדות הזאת לרוסיה היה המאמץ של היהודים יוצאי רוסיה באטלנטה שבג'ורג'יה לגייס כסף כדי לקנות משחתת לצי היפני שתיקרא "קישניב", על שם העיר שבה אירעו הפרעות הידועות בעידוד הממשלה בשנת 1903.³ שלא כמו יהודים רוסים אחרים בגיל הגיוס לא התייסר טרומפלדור בלבטים מוסריים שכאלה. אולי בזכות החינוך שקיבל היה נאמן לצאר בכל מאודו. הוא גוייס לצבא רוסיה בשנת 1902. שנה לאחר מכן, כשהמלחמה נגד יפן עמדה לפרוץ בכל רגע, החליט למלא את חובתו הפטריוטית וביקש להישלח לפורט־ארתור שבקצה חצי האי ליאודונג שבסין – המעוז הדרומי ביותר שהגן על שטח החכירה של רוסיה בתוככי סין.

כך נעשה טרומפלדור אחד מכ־30,000 חיילים יהודים רוסים, ששירתו את הצאר שלהם במנצ'וריה במלחמת רוסיה־יפן. הוא הוצב בכוח שהגן על עיר הנמל פורט־ארתור (כיום דַליאן), שהיפנים צרו עליה. הקרב על פורט־ארתור היה הממושך והעקוב מדם בכל המלחמה, וב־7 באוגוסט 1904 נפצע טרומפלדור מרסיסי גזו וזרועו השמאלית נקטעה מעל למרפק. לאחר מאה ימי החלמה בבית חולים רוסי בחר לחזור לשירותו הצבאי ולהשלימו. לדברי הירחון *Israel's Messenger* ("שליח ישראל"), שיצא לאור בשנחאי באנגלית והיה כתב העת היהודי הנפוץ ביותר במזרח אסיה, פנה טרומפלדור אל מפקדו ואמר

לו: "נותרה לי יד אחת, אבל זו יד ימין. לפיכך, מתוך רצון להשתתף בלחימה לצד עמיתי כמקודם, אני מבקש מכבודו לבקש בשמי שינפיקו לי חרב ואקדח."⁴ ולחברו ועמיתו דוד בֶּלְצִירְקובסקי אמר טרומפלדור: "אני מבטיח לך שאין בכך כלום. עוד תראה איך נעבד את שדות ארץ-ישראל."⁵ בשל שירותו המצוין, הוענקו לטרומפלדור ארבעה עיטורים ובהם צלב גיורג' הקדוש, והוא היה לחייל היהודי המעוטט ביותר בצבא רוסיה. אחרי כניעת פורט-ארתור נפל בשבי ונלקח למחנות השבויים המאֶדְרָה וטְקַאִישִׁי ביפן. המתקנים האלה שכנו כ־20 קילומטר מאוסאקה ונכלאו בהם קרוב ל־10,000 חיילים רוסים ובהם 1,739 יהודים.

מדיניותם של היפנים להפריד בין שבויים יהודים (ובני עמים אחרים) ובין הרוסים האתניים פעלה לטובתו של טרומפלדור, ככל שהעמיקה הכרתו והבנתו את האידיאולוגיה הציונית וככל שגברה מחוייבותו לקדם אותה. היפנים נהגו לפי תקנות אמנת ז'נווה משנת 1899 ותנאי החיים במחנות השבויים לא היו קשים. השבויים הורשו לכתוב ולקבל מכתבים, אם כי אלה עברו צנזורה. הם קיבלו הקצבת מזון ולא עבדו עבודת כפייה. החיילים ששהו תחת אש רצופה במצור על פורט-ארתור, יכלו להחלים מפצעיהם ולהתאושש. טרומפלדור קיבל זרוע תותבת והורשה לפעול פעילות פוליטית. האסטרטגיה הכוללת שלו היתה מורכבת יותר והוא לא הסתפק בקריאה לחיילי הצאר לארוז את חפציהם ולעלות לארץ-ישראל. בשנת שבי חזר וסיפר במכתבים ששלח למשפחתו, שהוא שואף להפריך את הלעז המקובל שהיהודים פחדנים ואינם נאמנים לארצם, גם כשהם סובלים מאפליה הן בשורות הצבא והן ברוסיה בכללותה. מאחר שלא רצה שהציונות תוגדר כתנועה חתרנית נוספת ברוסיה, קרא טרומפלדור ליהודים להביע את מחוייבותם לצאריזם ולציונות גם יחד. מי שנתונים בסכנה מיידית יהגרו מרוסיה מיד, והאחרים ילכו בעקבותיהם במועד המתאים ובדרך מאורגנת. הוא עצמו עדיין לא היה מוכן להגר, אבל ביקש להשאיר את האפשרות הזאת פתוחה. בהסתייגויות האלה הקים טרומפלדור אגודה ציונית ובה כ־125 חברים שנקראה "בני ציון השבויים ביפן". האגודה הדפיסה עלון ביידיש וברוסית שהופץ ב־300 עותקים מדי שבוע.⁶

מכתב אל הוריו באוקטובר 1905 תיאר טרומפלדור את מחוייבותו הגוברת לציונות: "מתי ידעו היהודים כאן [ברוסיה] דבר מלבד סבל ורדיפות? הגיעה שעתנו לעמוד על רגלינו בתור עם. שם, בארץ-ישראל, לא נהיה תלויים באחרים; שם נחיה את חייו שלנו."⁷ ראוי לציין שאפילו בקרב היהודים שהיו חבריו לשבי של טרומפלדור, היו הציונים בגדר מיעוט אידיאולוגי. רוב עמיתיו הוסיפו לדבוק ביהדות האורתודוקסית המסורתית, האנטי-ציונית, וביקשו להישאר ברוסיה.

הטפה לציונות בחרבין, 1905–1906

חוץ מפעילותו של טרומפלדור במחנות השבויים יש גם ראיות למאמציו להמיר לציונות אזרחים, יהודים רוסים תושבי מנצ'וריה. בדצמבר 1905, לאחר שיחרורו מן השבי ובדרכו לרוסיה האירופית, שהה טרומפלדור זמן מה בעיר חרבין, מרכז המסחר של מנצ'וריה ובה אוכלוסייה יהודית ניכרת. יהודי חרבין התיישבו בה ב־1898 בתור סוחרים שפעלו כספקי החברה הרוסית הקיסרית שבנתה את מסילת הרכבת המזרחית לסין. רוסיה הצארית עודדה הגירות שכאלה וקראה לתושביה להתיישב במקום

שנחשב ל"מושבה רוסית בסין". כדי למשוך מתיישבים, ביטלה הנהלת חברת הרכבת כמה מן הסייגים שהוטלו על יהודי רוסיה האחרים בתחום הכלכלה, המגורים, החינוך, החברה והתרבות.⁸ מזיכרונותיו של טדי קאופמן המנוח, בנו של ד"ר אברהם קאופמן (1885–1971), מנהיגה החילוני של יהדות חרבין, עולה, שבשנת 1903 חיו בחרבין כ־500 אזרחים יהודים. אחרי מפלתה של רוסיה ב־1905 הצטרפו לקהילה חיילים יהודים משוחררים רבים, והם חיו בעיר בעת ביקורו של טרומפלדור. קאופמן מספר שטרומפלדור "הירצה לצעירים היהודים על המושבות היהודיות בארץ־ישראל וסיפר להם על תנועות 'החלוץ' ו'השומר'".⁹ תנועת "החלוץ" אמנם לא התארגנה רשמית עד 1918, אבל היו לה משרים כבר בארץ־ישראל העות'מאנית בשנים 1905–1906. לימים התרחבו הקהילות החלוציות בארץ־ישראל והיו ליישובים חקלאיים גדולים יותר, ובייחוד נודע קיבוץ דגניה, שאליו היה טרומפלדור עתיד להצטרף שנים אחדות לאחר מכן.

קאופמן אינו מספר כמה זמן שהה טרומפלדור בחרבין, מתי והיכן נשא את הרצאותיו ומי בדיוק היה בא לשמוע אותו, אבל הוא העריך את מידת הצלחתו. טרומפלדור לא הוצרך ללמד את יהודי חרבין על תלאותיהם וצרותיהם של יהודי רוסיה – הם חוו אותן על בשרם. חרבין היתה קהילה של מתיישבים מרצון, שהתיישבו באזור מרצונם ונהנו מכל זכויות האזרח ולא חיפשו בקדחתנות ארץ מולדת חדשה, והעובדה הזאת הקשתה על טרומפלדור. שומעיו היו מסוגלים להזדהות עם חששותיו ודאגותיו, אבל הם חלקו על דרכי הפתרון שהציע. מקצתם כבר היו בעלי נטיות סוציאליסטיות לא ציוניות, אוהדי ה"בונד", הוא "האיגוד הכללי של הפועלים היהודיים ברוסיה, ליטא ופולין" (ביידיש: "אַלגעמיינער יידישער אַרבעטער בונד אין רוסלאַנד, ליטע און פּוילן"). אחרים, שכונו "פולקיסטים", העדיפו את "מפלגת העם" (ביידיש "פּאָלקספּאַרטיי"), אירגון פוליטי יהודי־רוסי שייסד שמעון דובנוב בסנקט־פטרבורג אחרי מהפכת 1905 הכושלת. הפולקיסטים דגלו באוטונומיה תרבותית יהודית דוברת יידיש במזרח אירופה והתנגדו לסוציאליזם ולציונות גם יחד. וכמו במחנות השבויים ביפן, היו רבים מיהודי חרבין דתיים אורתודוקסיים והאמינו שהדרך הטובה ביותר לשמר את מסורותיהם ומנהגיהם היא להישאר בתחומי רוסיה הצארית ולקוות לשיבושים חברתיים מעטים ככל האפשר.¹⁰

ציוני בן המאה העשרים־ואחת יכול לטעון שה"בונד", "מפלגת העם" והיהדות האורתודוקסית המסורתית, לא הכירו במציאות. לתנועותיהם לא היה סיכוי להתגבר על האנטישמיות הרוסית המושרשת. אבל בשנים 1905–1906 לא היה אפשר לפזר את אשליותיהם, בייחוד בחרבין, שיהודיה התיישבו בה מרצונם. לא עלה על דעתם לוותר על היתרונות שהיקנתה להם הקיסרות הרוסית ולהחליפם בגחמה אוטופית במקום אחר בעולם, בוודאי לא בארץ־ישראל הלא־מפותחת ודלת האוכלוסים. הפוליטיקה של הקהילה היתה עתידה להשתנות בשנים 1912–1913, עם בואם של כמה מנהיגים ציונים כריזמטיים, שגם הם העדיפו את חרבין על ארץ־ישראל, אבל שלא כמו הבונדיסטים והפולקיסטים והאורתודוקסים, תמכו ברעיון ההתיישבות בארץ־ישראל "למען אחרים". עם הפעילים הציונים האלה נימנו הוריו של טדי קאופמן, שאימצו להם את הציונות בנוסח הרצל בשנים שלמדו רפואה בשווייץ; רבי אהרן קיסילב, שלמד בישיבה בולוז'ין עם מאורות הציונות חיים נחמן ביאליק ואליעזר בן יהודה; וד"ר שלמה רביקוביץ' ואשתו חנה, סבה וסבתה של המשוררת דליה רביקוביץ'. כמו

טרומפלדור היו גם הם עתידים לעלות לישראל בסופו של דבר, אבל לא בשנים 1905–1906.¹¹ לנוכח עדותו של קאופמן, שהטפותיו של טרומפלדור נפלו בדרך כלל על אוזניים אטומות, האם הביא טרומפלדור תועלת כלשהי לציונות במזרח אסיה? אפשר לענות על השאלה הזאת רק אם מביאים בחשבון את מידת תפוצתה של הציונות במזרח הרחוק בשנים 1905–1906.

השפעתו על הציונות במזרח הרחוק

מטרתו של טרומפלדור לא היתה להציג אידיאולוגיה דווקא, אלא להרחיב את בסיסה העממי של תנועה קיימת. במובן הזה דמה לבנימין זאב הרצל, שלאחר הביקור בסופיה שפקח את עיניו, ביקש להרחיב את קבוצת חסידיו, שהתבססה עד אז בעיקר על יהודים אשכנזים, ולכלול בה יסוד חשוב של ספרדים. במזרח אסיה, בדרומה ובדרום-מזרחה, חוץ ממנצ'וריה, כבר היו ציונים נלהבים רבים, עוד יותר מבבולגריה. זה עשרות שנים ניכרה אהדה לציונות בקרב עדת "בני ישראל" שבצפון הודו. ב־1903 הקימו יהודים יוצאי בגדד סניף של ההסתדרות הציונית העולמית בבורמה, שהיתה אז מושבה בריטית. ב־1905, בימים שטרומפלדור הקים את קבוצתו הציונית במחנות השבויים, ייסד היהודי האוסטרי זיגמונד דוד לְסֶנְרַג אגודה ציונית בנגסאקי, שבתוך זמן קצר היתה לסניף של אירגון האם של הרצל. מצפון לגבול סינ'רוסיה, בצ'יטה, אירקוצק, אומסק, טומסק וולדיווסטוק, וממערב לשם, בבוכרה ובטשקנט, הקימו יהודים רוסים, שנמלטו מגלות הצאר או התיישבו במקומות האלה מרצונם, אירגונים פוליטיים שהציונות מן הסתם היתה אחת מהם. אגודה ציונית הוקמה גם בקרב אנשי צבא אמריקנים שהוצבו בפיליפינים.¹²

המאורגן ביותר מכל הגופים הציוניים האלה שזה עתה הוקמו היה האירגון בשנגחאי, שייסדו יהודים יוצאי בגדאד. הוא שגשג בהנהגתו הנמרצת של נסים אליאס בנימין עזרא, עורך *Israel's Messenger*. כתב העת הזה דיווח על חדשות מכל רחבי העולם היהודי והיה הנפוץ ביותר במזרח אסיה ובדרומה. בזכות עזרא ותומכיו היתה שנגחאי לבסיסה המבצעי של רשת שנמתחה מערבה עד עדן, צפונה עד יוקהאמה, דרומה עד הונגקונג וסינגפור ודרום-מזרחה עד סונ'באיה וערים רבות אחרות באיי הודו המזרחית ההולנדית.¹³ הציונות של עזרא השפיעה אך מעט על טרומפלדור, שמחויבותו לתנועה נבעה משורשים מזרח-אירופיים. חוץ מכמה איזכורים ב־*Israel's Messenger* אין שום ראיה שיהודי סין ידעו הרבה על שירותו הצבאי של טרומפלדור במנצ'וריה, על תקופת שבו בידי היפנים ועל פעילותו אחרי ששב לרוסיה דרך מנצ'וריה. אבל בשנות העשרים, אחרי מותו של טרומפלדור, אירע תהליך הפוך של הכרה. המנהיג הציוני זאב ז'בוטינסקי העלה על נס את הקרבתו ותרומתו וייסד תנועה חדשה בתכלית שנקראה על שמו – "ברית יוסף תרומפלדור", ובראשי תיבות בית"ר. בית"ר הפיצה את האידיאלים של ז'בוטינסקי וטרומפלדור בכל רחבי העולם, ובייחוד נחלה הצלחה בדרום אפריקה, באירלנד ובמרכז אירופה ומזרחה לפני השואה.

בשלהי שנות העשרים הגיעו שליחי בית"ר לסין, תחילה לחרבין ואחר-כך לערים אחרות במנצ'וריה, ולבסוף גם לטיינג'ין ולשנגחאי. בית"ר קירבה אל הציונות דור חדש של יהודי המזרח הרחוק, שבאו ממוצאים שונים והחזיקו בכל מיני אידיאולוגיות.¹⁴ השאלה המתבקשת היא, למה נחל טרומפלדור

כישלון במאמצי התעמולה שלו במזרח אסיה בימי חייו, אבל רעיונותיו השפיעו הרבה יותר בשנות השלושים והארבעים? מצד אחד לפנינו ההסבר של תנועת בית"ר עצמה, שראשיתה בשנות העשרים ולשיא התפשטותה הגיעה בשנות הארבעים. יאנה ליברמן, ראש סניף "דרגה א" של בית"ר בשנגחאי, טוענת שהצלחת התנועה נובעת מנחישותם של מנהיגי הדור הצעיר שהושפעו מז'בוטינסקי ומטרומפלדור במישרין: "עם השנים, בזמן שגורל הציונות המדינית הפליג מן המים השקטים של הצהרת בלפור אל הים הסוער של הספר הלבן, הנהיגה בית"ר בסין את הקהילות היהודיות בהזדהותן הגמורה עם דרישתו של העם היהודי לעצמאות ולמדינה משלו."¹⁵ לעומת זה, גם בלי להמעיט בחשיבות הלוחמנות של הנהגת בית"ר, ברור שבשנות השלושים והארבעים פעלה התנועה בנסיבות שונות מאלה שעמדו לנוכח טרומפלדור בשנים 1904–1906. רוסיה הצארית קרסה ב-1917. בניגוד לביטחון הארעי שהרגישו יהודי המזרח תחת חסות הצאר, ואחר-כך בשלטון היפנים וממשל מנצ'וקו, בישרה המהפכה הקומוניסטית של מאו בשנות הארבעים סכנה ועקירה בלבד. המקומות שנחשבו למיקלטי מבטחים בעיני היהודים לא היו בטוחים עוד. יש עדויות שבתנאים האלה חזונו של טרומפלדור מן השנים 1906–1904 התממש ב-1948–1949. רחמה'רוז הורוביץ, נתינת עיראק שמשפחתה חיה בסין מאז 1863, תיארה את הדרך שעשתה משפחתה אל הציונות. ארבעים ושלוש שנה אחרי הרצאותיו של טרומפלדור בחרבין עלו בני משפחתה לישראל במבצע רשמי שאירגנו יאנה ליברמן ומנהיגי בית"ר אחרים בחרבין, שנגחאי, דליאן וטיינג'ין:

היו חיכוכים בין יהודים ליהודים, ומקצתם לבשו צורות מכוערות. בעוד מלחמת האזרחים [בסין] משתוללת... חברו סוף-סוף שלוש קהילות היהודים [הבגדאדים, הרוסים והמרכז-אירופים] ושיגרו בקשה משותפת אל מדינת ישראל הצעירה. הם ביקשו מקלט מדיני לאלה שאין להם אשרה, והתגובה היתה מיידית ונדיבה: כולם יתקבלו בברכה, בלי יוצא מן הכלל, ומתארגנת הסעה להביא את כל הגולים הביתה. האונייה הראשונה היתה "ווסט'ור" ויקטורי". היא הפליגה בשבוע האחרון של 1948 כשהיא מלאה ביהודים מן המזרח הקרוב, מרוסיה ומארצות הנאצים, כולם סוף-סוף בסירה אחת, במובן המילולי ביותר של הביטוי.¹⁶

סיכום: "האב החלוץ של ישראל"

ברור שטרומפלדור יצא למערכה קשה, שבדרך כלל נחלה כישלון, להנחיל את הציונות לקהילה אדישה, ואולי אף עוינת, של יהודים רוסים במזרח הרחוק. הציבור הזה, שחי בנסיבות נוחות בחרבין, לא רצה לעלות לארץ-ישראל. במידה שהקהילה הזאת אימצה לה פעילות חברתית כל עיקר, זו היתה צרה ומוגבלת לתמורות בתוך רוסיה עצמה, לפי עקרונות ה"בונד" הסוציאליסטי והמצע התרבותי של "מפלגת העם". רבים מהם העדיפו שלא לחולל שום שינוי חברתי אלא לקיים את מסורות היהדות האורתודוקסית מתוך סטטוס-קוו רופף. דומה שטרומפלדור הצליח מעט יותר בקרב החיילים היהודים שבפיקודו בימי שביו ביפן, אבל החיילים האלה היו בגדר "קהל שבוי" בידיו, ואפשר לתהות אם היו נענים לו באותה מידה אילו חיו באווירתה החופשית והנינוחה של חרבין. העדויות על הצלחותיו - אפילו בקרב אנשיו שלו - אמנם מקוטעות, אבל הוא יצר תקדים לפעילות ציונית של קצינים וקציני דת יהודים ולא יהודים בשנים שבין המלחמות, ואפילו בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה.¹⁷

אין ספק שמחויבותו האישית של טרומפלדור לציונות העמיקה בימים ששירת בצבאו של הצאר במזרח אסיה ובימי שביו ביפן. היא באה לידי ביטוי מלא ב-1912, כשעלה לארץ ישראל שבשלטון העות'מאנים והצטרף לקבוצת דגניה. פעילותו מאז ואילך שימשה מקור השראה לתנועה שהיתה עתידה להתחזק אחרי מותו ולהשפיע על מנהיגי קהילות היהודים בסין שיצאו ממנה בשנים 1948-1949, ולהעמיד את הבסיס האידיאולוגי להופעתן ולצמיחתן בישראל של תנועת החירות והליכוד. כמה ממעריציו, ובהם התנועה הפרוטסטנטית הפונדמנטליסטית "מְקוּיָה" ביפן, אף הרחיקו לכת וראו בטרומפלדור את "האב החלוץ של ישראל".¹⁸ ההצלחה החלקית שנחל במאמציו הפוליטיים ביפן ובמנצ'וריה בשנים הראשונות של פעילותו, עלולה להעיב מעט על המיתוס בדבר הגיבור קטוע היד והאיכר החלוץ, כמו שהוא בא לידי ביטוי בשיר "בגליל בתלחי, גיבור יוסף נפלי" ובתיאורים אחרים של אבות הציונות החלוצית.¹⁹ אבל הפרק הזה בחייו ובמאבקו הפוליטי חסר הסיכויים ביפן ובמנצ'וריה מעמיד אותו בהקשר מציאותי יותר ואירוֹפּוֹצְנָטְרִי פחות.

הערות

¹ "Between," *Lipovetzky, Joseph*, 12; Kotlerman, 45. על טרומפלדור, גדוד נהגי הפרדות "ציון" ומערכת גליפולי ראו Lipovetzky, *Joseph*, 52–63; *Zion Mule Corps*; "Hageduch" Sugarman, וראו את תצלומי טרומפלדור בגליפולי בארכיון מכון ז'בוטינסקי בתל אביב, ובאתר www.jabotinsky.org

² ראו, למשל, את הסרט שהפיקה הכת הפרוטסטנטית הפונדמנטליסטית היפנית "מְקוּיָה", ששמו *Trumpeldor: Pioneering Father of Israel* ("טרומפלדור: אבי חלוצי ישראל"); Jabotinski Institute Museum (Brochure); ; n.p.; וראו Laskov, *Trumpeldor*; Poznanski, Belotserkovskii, *Zhizn*; Cohen, *History*, 54, 226 n. 23; *Me-haye*; Poleskin, *Holmim*, 277–302

³ 115–116; "Yehudim," 202, 214; Slutski, "Harbin's," 15; Bresler, "Russian Jews and the War," 196. "Construction," *Lipovetzky, Joseph*, 12–13; Shickman-Bowman, 115 "Yehudim," *Israel's Messenger*, March 24, July 14, 1905; Slutski, ⁴ דוד בלצ'רחובסקי, מובא בתוך Lipovetzky, *Joseph*, 12–18

⁶ השקפתו הפוליטית והחברתית של טרומפלדור בימי שביו באה לידי ביטוי בדרכים רבות. חוץ מפעילותו הציונית ארגן טרומפלדור כיתות לימוד בהיסטוריה, בגיאוגרפיה ובספרות לכ-500 חיילים יהודים. הוא אף הקים קרן לגמילות חסדים כדי להשיג כלי עבודה לאומנים שבקרב השבויים. את נאמנותו לצאר הביע טרומפלדור בהדגשה רבה במכתב, שכנראה לא נקרא, שכתב ב-1905 אל ניקולאי השני: "אילו היה הכרח שכולנו ניפול בשדה הקרב על הגנת פורט ארתור היינו עושים זאת בלי היסוס" (Yossef"Kotlerman, 229–230). וראו גם עמ' 41–47 (ברוסית). ראו גם "Jewish POWs" 41–47; Kotlerman, "Between," *Lipovetzky, Joseph*, 12–13, 24; Kotlerman, in Singer, *The Jewish Encyclopedia*, vol. "Zionism," Kotlerman, email to the author, March 9, 2016; 12, 680

⁷ Lipovetzky, *Joseph*, 12–13, 24
⁸ in "Siberia" 187–197; "The Construction," 200–214; Shickman-Bowman, "Harbin's," Bresler, in Singer *Jewish Encyclopedia*, Vol. 12, "Zionism" Singer, *Jewish Encyclopedia*, Vol. 11, 317–319; 684

⁹ Kaufman, *Jews*, 28–29
¹⁰ 320; "Unwilling,"; Bowman, "Folkists" Kaufman, *Jews*, 28–29; Rabinovitch, *Jewish*; Weiser, 272 "Jews," 191; Fang, "Construction," Shickman-Bowman, ¹¹ "Japanese," 191, 196–197; Fogel, "Construction," Shickman-Bowman, עמיתו הדתי של אברהם קאופמן, רבי אהרון קיסילב, לא בא לחרבין לפני 1913.

in Singer, *Jewish* "Zionism" in Singer, *Jewish Encyclopedia*, Vol. 11, 317–319; "Siberia" ¹² *Encyclopedia*, Vol. 12, 684; Roland, *Jews*, 129. Herzberg, *Zionist*, 101–139 על מבשרי הציונות ראו

לפי דיווחו של א' מרמורק בקונגרס הציוני השביעי (בבאזל 1905) היו כמה אגודות ציוניות במזרח אסיה: בשנגחאי, בהונג-קונג, בסינגפור, בפיליפינים ובנגסאקי. *Stenographiches Protokol*, 38. ¹³ Sassoon, *History*, 217. הרבנים הבגדדיים יוסף חיים בן אליהו (1833-1909), שנודע בכינוי "בן איש חי", עובדיה סומך (1823-1889) ויעקב חיים סופר (נולד בבגדד ב-1870, מת בירושלים ב-1935), היו בני זמנם של הרבנים בני אירופה צבי הירש קלישר (1874-1895), שמואל מוהליבר (1824-1898) ואחרים ממנהיגי תנועות "חיבת ציון" ו"חובבי ציון". לדברי ההיסטוריונים נורמן סטילמן וצבי יהודה הגבירו הרבנים הבגדדיים האלה את המחויבות ליישוב בארץ ישראל. פרסומיהם של הבגדדים וכתבי עת יהודיים מבומבי, קלקוטה, אנגליה, חרבין, הונג-קונג, ירושלים, שנגחאי וארצות הברית הפיצו את תמיכתם של הרבנים האלה בציונות בראשיתה. Stillman, *Sephardic*; Goldstein, *Jewish Identities*, 15-26; Iraqi-Yehuda,

Betar in China ¹⁴

137; Liberman, *Tears of Zion*; "Achievements of our China Betar," Liberman, ¹⁵

passim; Liberman, *My China*; "Achievements," n.p.; Liberman, "Growing Up" Horowitz, ¹⁶

Liberman, *Tears*

¹⁷ טרומפלדור היה ממבשריו, אם לא השראתו הישירה, של הציוני המושבע נואל ג'ייקובס, סגן (ולמים סרן) לא יהודי בפלוגה היהודית של שנגחאי בשנת 1932, ואיש "חיל המתנדבים" מאותה העיר, שהוקם ב-1933. בסוף המלחמה באוקיינוס השקט, בקלקוטה, שנגחאי ומנילה, עסקו קציני הדת של צבא ארצות הברית אלווין א' פיין, דיוויד זליגסון ודדלי ויינברג בהנחלת חינוך ציוני לחייליהם, וסייעו בהקמת מוסדות יהודיים ותנועות נוער. כך עשה גם קצין הדת הבריטי ומפקד הטייסת ס"מ "סאני" בלוך בקלקוטה ובסינגפור, וקצין הדת ההולנדי א"י ואנדרג זליגמן, וסרן לוס טירוש באיי הודו המערבית. במשאבים מזעריים ובתיאום כולל מועט עוררו הקצינים האלה את חייליהם במסגרת מאמץ כלל-עולמי לייסד ולאכלס מדינה יהודית מחדשת. גם אם לא ביוזמתם, מבחינה מעשית הם הלכו בדרכו של

טרומפלדור. Kounin, *Eighty*—"New Information," 183–208; Ristaino, "Hagedud," Sugarman, *Five*, 242. V-MAIL: Cpl. Joe Mogel, Manila, to Leopold Cysner, Providence, Rhode Island, March 9, 1945, Cantor Joseph Cysner Collection, Jewish Historical Society of San Diego, California; September 19, 1945, "friend," Letters: Dudley Weinberg, Chaplain, United States Army, Manila, to Cysner Collection; B. Ph. van Zaiden, Batavia, to S. Rawson, London, April 14, 1947, CZA 55/12.170; J. Strauss, Batavia, to Zionist Organization, Jerusalem, January 1, 1948, CZA 55/12.170; E. J. Seeligmann, Jewish Chaplain, Netherlands East Indies (Batavia?), to Abe Berman, Jerusalem, June 18, 1947, CZA; J. Strauss, Batavia, to Zionist Organization, Jerusalem, November Rabbi Dudley Weinberg 1915–"15, 1949, CZA 55/12.170; Pamphlet: Jewish Museum, Milwaukee.

37; Silliman, *Jewish*, 63; "Voices," 374–376; Chakrabati, "After,"; 2014, n.p.; Brasz, "1976 Goldstein, *Jewish Identities*, 194–195.

Trumpeldor: Pioneering Father of Israel ¹⁸

¹⁹ "גיבור יוסף נפל", בן שפר ורוזן, אלף מילים, 75-73; Jabotinski Institute Museum, 5–6; Belotserkovskii, ;75-73; Laskov, *Trumpeldor*, Lipovetzky, *Joseph*; Trumpeldor, *Tagebücher*, Cohen, *History*, 54, *Zhizn*, 6–7; Zerubavel, *Recovered*, 39–47; Segev, *One*, 19–22; Kotlerman, "Jewish POWs" 226 n. 63;